

Ulf Sporrang till Minne

Ulf Sporrongs livsgärning har lämnat djupa spår i det svenska kulturlandskapet. Han föddes i Stockholm 22 augusti 1936 och avled den 27 oktober 2020, 84 år gammal.

Ulf utbildade sig till folkskollärare och tjänstgjorde från 1958 till 1965 i Solna skolor, först som folkskollärare i Ulriksdals folkskola. Han vidareutbildade sig vid Stockholms universitet, och avlade magisterexamen 1963 med huvudämnena geografi och biologi. Han tjänstgjorde därefter fortsatt i Solna, fram till 1965 nu som ämneslärare i geografi och biologi. Han genomgick också kadettskolan 1959 och var sedan reservofficer vid Svea Artilleri, med kaptens grad.

Denna bakgrund kom att tjäna honom väl i det akademiska livet. Den gjorde honom lämpad att studera landskapet ur ett helhetsperspektiv, där det historiska förloppet många gånger kan förklara dagens

landskap. Med ledaregenskaper kombinerat med intresse och kunskap för pedagogik höll han mdäfter SU trogenånga inspirerande föreläsningar, ledde seminarier, fältarbete och exkursioner. Inte minst höll han ihop och utvecklade en tydlig forskningsprofil med historisk geografi vid Kulturgeografiska institutionen vid Stockholm Universitet, ett universitet som han blev trogen sitt yrkesliv, fram till sin pensionering 2001.

Hans forskning hade fokus på kulturlandskapet, landskapsplanering och relationen mellan människa och landskap, sett ur ett långt tidsperspektiv. Han arbetade med ett tvärvetenskapligt förhållningssätt och inspirerade och handledde många doktorander, inom ett brett fält.

När han lämnade skolvärlden för universitetsvärlden anställdes han som assistent vid Kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet 1965. Då var Staffan Helmfriid professor i geografi med

kulturgeografisk inriktning. Staffan var internationellt välkänd, och hade etablerat en kulturlandskapsforskning, som inriktades på att förstå människan i landskapet och framförallt förstå de processer som format det agrara landskapet. Ulf fann tidigt också sin inriktning mot kulturlandskapet, och skrev redan 1963 och 1964 sina första seminarieuppsatser om kulturlandskap i Norra Ving i Valle härad i Västergötland.

Ulf påbörjade därefter doktorandstudier, med professor Staffan Helmfrid som handledare. Han avlade licentiatexamen 1968, med en avhandling på tyska om kulturlandskapets äldre organisation, uppbyggnad och administrativa struktur:

Vorgeschichtliche Kolonisation, Dorfregelungen und Administration im östlichen MittelSchweden.

Då var tyska fortfarande ett ledande vetenskapligt språk vid svenska universitet. Som forskningsassistent från 1968 – 1971 kunde han ägna sig helt åt forskning och han disputerade 1971 på en avhandling med titeln

”Kolonisation, bebyggelseutveckling och administration - studier i agrar kulturlandskapsutveckling under vikingatid och tidig medeltid med exempel från Uppland och Närke”.

Disputationen ledde omgående till en docentur och 1971–1983 var han docent och lektor. Under denna tid stärkte han och byggde vidare på forskningen om agrarlandskapet, och utvecklade Stockholmskolans historiska geografi. 1983 blev han 1:e assistent, den nya tjänstebeneningen

som infördes för att råda bot på det s.k. docenteländet, när kompetenta forskare stod utan försörjning efter docenttidens utgång. Forskningsråden hade ett fåtal personliga forskartjänster till de mest kompetenta forskarna inom sitt område, och 1985 fick han en sådan rådsforskningstjänst från Humanistiska och Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet. 1987 utlystes tjänsten som professor i kulturgeografi efter Staffan Helmfrid. Ulf Sporrang fick tjänsten och höll den fram till sin pensionering 2001.

Ulf tyckte om att undervisa. Inte bara i katedern utan också, eller inte minst, ute i fält, ute i landskapet, så man kunde se och känna tillsammans det man skulle diskutera. Han entusiasmerade många studenter, och samlade många doktorander omkring sig, som han med generositet inspirerade och stödde med stor omsorg. Han arbetade rent konkret för jämlikhet och stödde kvinnliga forskare och inspirerade och gav dem lika möjligheter som männen att utveckla sig och komma vidare i karriären. Detta var inte vanligt i en annars manligt dominerad forskarvärld. Det är ingen överdrift att säga, att han har varit avgörande för mångas yrkesval. Många har vittnat om att det var en fröjd att komma till Ulfs föreläsningar, seminarier och projektmöten. De präglades inte bara av en hög vetenskaplig nivå, utan av en generositet och trivsamt stämning, som skapades av Ulfs personlighet, nyfiket, med mycket glada skratt och mycket humor.

Forskningsområdet agrarlandskapet i historiskt-geografiskt perspektiv blev hans huvudinriktning, som han aldrig lämnade, utan fördjupade och utvidgade. Han såg hela tiden nya forskningsområden och frågeställningar. Han studerade långsiktiga föränd-

ringar i äldre kulturlandskap, och var intresserad av hur jordägandet och bebyggelsen samspelade i landskapet. Han såg hur landskapet formats av natur och samhälle, och utgick från det till att bredda sin forskning till att bli mera tvärvetenskaplig och integrerande. Han bidrog med teoretiska utgångspunkter för att man skulle kunna förstå kulturlandskapets utveckling som samspel mellan människan och de naturgivna förutsättningarna. Ulf utvecklade en modell för integrerad landskapsanalys, som man kunde karakterisera ett landskap med. Den innehöll flera steg; beskrivning av naturgivna förutsättningar, dagens markanvändning och ägarskap, historisk markanvändning, regionala delar och immateriella delar, som Ortsnamn och dialekter. Med dessa tankar som utgångspunkt initierade han en rad nätverk med andra ämnen: arkeologi, Ortsnamnsforskning, medeltidshistoria, konsthistoria, bebyggelsehistoria. I sitt helhetstänkande inkluderade han de biologiska och ekologiska delarna i landskapet. I denna forskningsintegration kom Ulf, och vi att mötas.

Ulf Sporrang lämnade avtryck av tvärvetenskap också i ett administrativt arv. Efter långa diskussioner lyckades vi få till att man i Stockholm kan bli doktor i geografi – med särskild inriktning mot natur- eller kulturgeografi. Man kunde därmed under en rad år ha en tvärvetenskaplig inriktning på doktorsarbetet och inte som tidigare, inriktat antingen på natur- eller kulturgeografi. Rent fysiskt har Ulf också lämnat ett tvärvetenskapligt bidrag i geohuset, med den förbindelsegång som finns mellan de två huskropparna med naturgeografiska och kulturgeografiska institutionerna och bär namnet Sporrangs gång.

Ulfs undersökningsområden om det äldre kulturlandskapet sträckte sig från början över hela Mellansverige. Han gjorde de första studierna, som många andra Stockholmsgeografer i Valle härad i Skaraborgs län. Han gjorde tidiga fältstudier om äldre administrativ indelning i Roslagen, i Länna och i Täby, område som han kom att utforska allt mer och djupare. Han arbetade i Östergötland, i Närke, i Sörmland, i hela Mälardalen, men också i Öster- och Västerdalarna, Hälsingland och Färöarna. Han beskrev de unika kvaliteterna i Uppland kring Markim och Orkestra, och var med i ett försök att lyfte fram detta Attundaland till världsarvs kandidat, ett försök som dock föll på ointresse i bygden.

Hans intresse och områden kom senare att omfatta hela Sveriges kulturlandskap och han kartlade och pekade ut särskilt vetenskapligt värdefulla agrara kulturlandskap. I Uppland kom han att intressera sig för den roll som kyrkorna spelade i landskapet, och i Upplandskyrkorna hur målarna, som den välkände Albertus Pictus, målade vad som hände med människor och landskapet och han kom senare att studera och sammanställa den kunskapen över hela Sverige i den populärvetenskapliga skriften *Kyrkan i landskapet*.

Ulf fann tidigt sitt arbetsmaterial i de äldre lantmäterikartorna från 1600-talet och framåt och hur deras vittnesbörd kunde tolkas. De kom att utgöra en av de viktiga grunderna, från vilka han kunde beskriva och analysera det historiska jordbruket och landskapets utveckling. Men kartorna var svåra att arbeta med. Ofta var det sköra och känsliga originalkartor, som man bara kunde studera på Lantmäteriverket i Gävle och som man fick göra olika excerpter av.

Han gjorde stora insatser tillsammans med Riksantikvarieämbetet och Clas Tollin med medel från Riksbanksfonden, så att dessa världsunika kartor kunde digitaliseras. Nu kan de jämföras med dagens kartor och är tillgängliga på nätet. De används idag som en viktig och naturlig komponent i landskapsforskning och fysisk planering.

Men det var inte bara kartorna som var ett viktigt hjälpmedel i hans forskning. Han studerade landskapet också i flygbilder, och senare satellitbilder (i MISTRA-projektet Sustainable landscape). En viktig del var den moderna Nils Holgerssonfärd, med flyg, helikopter, bil och till fots som han gjorde över hela Sverige, och som lade grunden till en helt ny överblick över det svenska odlingslandskapet. Dessa bilder och den kunskapen blev ett viktigt bidrag till landskapsforskningen. Under helikopterturerna såg han landskapet i ett annat perspektiv och fick inspiration till nya forskningsinriktningar. Ulf hade en fingertoppskänsla för att från det han såg i fält hitta nya, spännande forskningsinriktningar. I Dalarnas helt exceptionella oskiftade landskap med smala tegar och bebyggelse och bybildning, som inte liknar något annat, kom han att undersöka och förklara hur realarvsdelningen skapat detta landskap. Han kunde visa att de ovanliga och jämställda arvsreglerna med arv också till kvinnor, kom att bestämma hur giftermålen styrdes för att man skulle få ihop tegarna till enheter – och hur man kunde byta eller ta med sig delar in i äktenskapet. Detta såg han med sitt tvärvetenskapliga synsätt och förmedlade i skrifter om social stabilitet och ekologisk resilience.

Ulf Sporrang ägnade sig åt en stor populär och publik verksamhet. Han gjorde

stora insatser för att sprida kunskap om landskapet, på många olika sätt. Han skrev om och visade hur man kan se och läsa ett landskap, och hur man kan ”gå sig in i landskapet”. På exkursioner lärde han oss att se detaljer som gav känsla och förståelse för det gamla kulturlandskapet; de gamla askarna med spår av hamling i dagens skog, som minnen av bebyggelse med vårdträd, de utplanade ytorna, terrasserna av fossila åkrar och stensträngarna, den fossila åkerkantens dike i dagens betesmarker, eller slåttermarkens släta yta, jämfört med betesmarkens tuvighet. Också landskapets immateriella delar lärde han andra att uppskatta. Naturgeografernas fältluncher bestod oftast av en termos med kaffe och smörgåsar på en sten i skogen, men med Ulf i fält var det ofta lunch på Svanberga Vårdshus, med anor från 1700-talet och med traditionell husmanskost.

Hans publikationslista innehåller över 120 titlar, på svenska, tyska och engelska. Han skrev också en lång rad populärvetenskapliga alster: I boken Svenska landskap, som gavs ut av Naturvårdsverket, finns en beskrivning av hela Sveriges landskap, sedd i ett helhetsperspektiv med de biologiska delarna väl beskrivna och med förslag på en kulturlandskapsindelning. Boken gavs även ut på engelska. Han deltog i arbetet med Sveriges Nationalatlas; han var huvudredaktör för bandet Sveriges kartor, och deltog med artiklar i Kulturlandskapet och bebyggelsen, i Bergsbruk, och i Stockholm Målarregion. Han var med och initierade och startade Bebyggelsehistorisk tidskrift. Han skrev om uppslagsordet landskap i Svenska Akademiens ordbok. Några rader därifrån beskriver hans syn och är väl värda att citera:

”Vid sidan om de naturgivna formerna har landskapet ett betydande historiskt innehåll, med element från äldre samhällsfaser, som uppträder sida vid sida om förnlämningar, produktionsytor och kommunikationsleder. Mycket har gått förlorat eller förändrats till oigenkännlighet. Gamalt och nytt blandas därför i våra landskap, oftast dominerar eller finns bara det nya; industrier, fritidsanläggningar, urban bebyggelse, kommunikationer. Vi har svårt att registrera förändringar av två typer, de som sker successivt i små steg, och de stora förändringarna som sker under långt geologiskt tidsperspektiv. Landskapet är dynamiskt men kan på vissa platser vara mera statiskt och bevara ålderdomliga drag under lång tid. Det kan vara regionala särdrag i naturlandskapet, som backlandskapet i Skåne på Österlen”...

Han intresserade sig för geografiämnets ställning i skolan, och bidrog genom Skolverket till att det stärktes. Han var sekreterare i Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi 1977–1981, under ordförande av välkända geografer som Valter Schytt, Gunnar Hoppe och Carl Mannerfelt. Han var ledamot av Stockholms Stads Skönhetsråd i början av 2000-talet. Tillsammans med mig, Margareta Ihse, startade han Nordiska seminariet för landskap, som under flera år hade seminarier i de nordiska länderna. Seminarierna speglades av tvärvetenskap och helhetstänkandet och resulterade i boken ”Nordic landscapes” där Ulf gjorde en utmärkt översikt och sammanställning av det svenska landskapets olika regionala delar och vi bidrog med ett kapitel om det svenska hagsmarkslandskapet

Han var ledamot i flera forskningsråd; Humanistiska och Samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR i arkeologi och historisk geografi), Skogs och Jordbrukets Forskningsråd (SJFR) och Byggeforskningsrådet.

I samband med sin pensionsavgång samlades vänner och kollegor i en hyllning där vi tillsammans skrev en vänatlas. Han blev invald i Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien 1989. Efter pensioneringen åtog han sig uppdraget att vara sekreterare i Akademien, vilket han var från 2001–2007. Då hade han bl.a. ansvar för Akademiens 250-årsjubileum på Kungliga slottet och i Stadshuset i Stockholm. Från Akademiens egendom Stensjö by, försökte han vid seminarier och fältbesök få Vitterhetsakademien, som ansvarig för kulturarvet, att också ta ansvar för de biologiska kulturminnena. Det är ett arbete som nu fortgår men långtifrån är slutfört.

Denna minnesteckning bygger på egna minnen, samtal med kollegor och vänner, samt följande litteratur:

- Widgren, M. 2003: Sjutton år av historisk geografisk forskning i Stockholm. I U.Jansson (red). Med landskapet i centrum, Kulturgeografiska institutionen, Stockholms Universitet, s. 19–34.
- Elg, M. (red.) 2001: Plats, landskap, karta – en vänatlas till Ulf Sporrang – Kulturgeografiska institutionen, Stockholms Universitet, Stockholm.

Sammanställningen är gjord av Margareta Ihse, prof. em. i ekologisk geografi, Stockholms Universitet

Helle Skånes, universitetslektor i ekologisk geografi, Stockholms Universitet